

DEDIŠČINA LESNIH OBRTI NA ČRNOVRŠKI PLANOTI

Študijski krožek

Črnovrška planota leži na vzhodnem robu Trnovskega gozda. Območje upravno sodi v občino Idrija, po podatkih iz leta 2012 tu živi 1.250 prebivalcev. Največji kraj na planoti je Črni Vrh s 654 prebivalci, preostali kraji pa so Zadlog, Lome, Idrijski Log, Podjesen, Predgrize, Kanji Dol, Strmec, Mrzli Log in Javornik. Način življenja so v teh krajih pogojevali kraški svet, podnebne razmere, visoka nadmorska višina in skopa zemlja. Razvila sta se predvsem živinoreja in gozdarstvo, v preteklosti je bila prisotna obrtna dejavnost (čevljarstvo, mizarstvo, kovaštvo ...). Predvsem med obema vojnoma, ko so bili kraji del Italije, je tu cvetel turizem, ki je v devetdesetih letih 20. stoletja precej zamrl. Danes prav v turizmu domačini spet iščejo nove možnosti za razvoj.

O tem, kdaj so to območje naselili prvi prebivalci, ni zanesljivih podatkov. Najverjetnejša razlaga je, da so prvi priseljenci prišli v 15. stoletju s škofjeloškega konca, kjer so imeli svoja posestva brižinski škofje. O nemškem poreklu prebivalcev pričajo tudi imena v krstni knjigi iz leta 1635, kot so Abraht, Rudolf, Paver, Flander (Simonič Mervic 1997: 9; Kragelj 1994: 6). Brez dvoma je bilo to območje leta 1499 že naseljeno, saj je Črni Vrh (*zu Swarezen perg*) v urbarju iz tega leta za Vipavo že zajet.

Na celotni planoti so gosti gozdovi in s tem dostopnost do lesa, dolge zime ter seveda iskanje dodatnega zaslužka na kmetijah botrovali razvoju različnih panog lesnih domačih obrti. Po pripovedovanju domačinov so še sredi 20. stoletja v večini hiš izdelovali razne lesene izdelke: posode, žlice, polentarje, nečke, cajne, koše, grablje, kosišča. Večina se jih je z obrtjo ukvarjala pozimi, ko ni bilo dela zunaj, le redki so se s tem delom preživljali celo leto.

Tradicija obdelovanja lesa je bila povod za izvedbo študijskega krožka z naslovom Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti, ki je potekal decembra 2012 ter januarja in februarja 2013. Organizirala ga je Idrijsko-Cerkljanska razvojna agencija in me povabila k sodelovanju kot strokovno koordinatorko in raziskovalko. Namen krožka je bil predvsem evidentirati in dokumentirati še ohranjeno znanje o lesnih domačih obrteh, orodje, ki so ga pri izdelavi uporabljali domači obrtniki, in njihove izdelke. V objektivni kamere in fotoaparata smo želeli ujeti prebivalce, ki se še ukvarjajo z domačo obrtjo. Postopoma je dozorela tudi ideja, da bi bilo primerno vse zbrano predstaviti na priložnostni razstavi, bolj ambiciozne ideje pa težijo tudi k ponovni oživitvi izdelave lesenih izdelkov, po katerih so bili Črnovrščani poznani daleč naokoli.

V okviru krožka je bilo izvedenih šest srečanj, ki se jih je udeležilo enajst udeležencev različnih starosti in poklicev. Nekateri so prišli, ker jim je bila tema zanimiva, drugim je bilo v interesu pridobiti praktično znanje, med udeleženci pa so bili tudi prebivalci, ki se še ukvarjajo z izdelavo lesenih izdelkov in so nam lahko posredovali svoje znanje. Srečanja so potekala v obliki pogovora med udeleženci, ki so izmenjevali mnenja in se pogovarjali, kako je bilo včasih, kdo je kaj izdeloval, kako so imenovali

različna orodja, izdelke ipd. Pletarja sta nam v svojih domačih delavnicah pokazala, kako nastaneta cajna in oprtni koš, pri čemer smo se v posameznih fazah dela lahko preizkusili vsi udeleženci krožka. Na terenu smo si ogledali potek izdelave lesene posode ter spoznali pintarsko orodje.

Podatke, zbrane na srečanjih, sem dopolnila z dodatnimi pogovori z domačini, zbiranjem predmetov in zgodb na terenu ter s pregledovanjem literature in virov. Izsledke sem zbrala v raziskavi z naslovom *Pintarji, pletarji, grabljarji, kosjarji, neškarji, žličarji: Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti*. V raziskavi obravnavam posamezne panoge obrti, opišem postopke izdelave, izdelke, orodje in načine prodaje izdelkov, pri čemer se mi je zdelo zelo pomembno zapisati ohranjena domača imena za vse naštet.

Raziskava je pokazala, da so bile glavne panoge lesnih obrti pintarstvo, pletarstvo, izdelovanje grabelj in kosišč, nečk in izdelovanje žlic. Pri domači obrti je šlo za izdelovanje določenih predmetov v okviru domačije, domače družinske skupnosti, za lastne potrebe in za zamenjavo ali prodajo (Bogataj 1989: 7). Za prebivalce, ki niso imeli svoje zemlje, je bila domača obrt dodaten vir zaslužka, nemalokrat je pomenila celo način preživetja.

Glavni izdelki črnovrških pintarjev oziroma sodarjev so bile iz dog sestavljene vinske posode, ki so jih uporabljali v vinorodnih krajih ob trgatvi in v vinskih kletih. Najpogosteje so izdelovali približno 70 cm visoke okrogle posode – čebre ali vrne oz. urne, kot so jim rekli Vipavci. V čebre so stresali grozdje, ki so ga pred tem v vinogradih obrali v brentače ali brente. To so bile škafu podobne posode z ovalnim, na eni strani stisnjenim dnom. Vsebinsko čebrov so v kletih stresali v velike, tudi do dveh metrov visoke okrogle posode, ki so jim Vipavci rekli *plavnik* ali *bdenj*, Črnovršci pa *badn*. Za prelivanje mošta v sode so Črnovrščani Vipavcem izdelovali *nafe*, manjše posode z dolgim ročajem s prostornino okrog 10 litrov. Poleg vinske posode so izdelovali tudi posodo za vsakdanjo rabo – škafe v treh velikostih, kadi oziroma *bane* za umivanje, čebre za pranje perila – *žehtarje*, *žehtnice* ali *žehtne čebre*, kadi – *kade* za kisanje repe in zelja ali soljenje mesa, *deže* za shranjevanje zaseke in druge zabele, pinje za izdelavo masla. Te izdelke so izdelovali le po naročilu in predvsem za potrebe domačega okolja.

Pintarstvo je na Črnovrškem danes skoraj povsem izumrlo. Na terenu smo našli le še enega izdelovalca, ki občasno po naročilu še naredi kakšno leseno posodo. Nekaj udeležencev študijskega krožka je pomagalo očetom izdelovati posodo v otroških letih in se danes še spomnijo postopkov, imen orodja, izdelkov itd.

Zlasti v Zadlogu so v preteklosti izdelovali grablje in kosišča – *kosja*. *Grabljarji*, kakor so se imenovali izdelovalci grabelj, so izdelovali dve vrsti grabelj; senene za grabljenje sena in listnate za grabljenje listja. Danes je izdelava skoraj povsem zamrla, saj se z grabljarstvom ukvarjata le še dva domačina. Medtem ko eden grablje še vedno izdeluje ročno, je drugi prešel na skoraj izključno strojno izdelavo. Pri tem postopku so zlasti zanimivi

* Urška Bajec Rupnik, univ. dipl. etnol. in kult. antrop. 5274 Črni Vrh, Črni Vrh 115, E-naslov: ursabajec@gmail.com

Črnovrški pintarji, čas med prvo in drugo svetovno vojno.
Foto: Avtor in datum posnetka neznana, Črni Vrh z okolico (Izvirnik hrani družina Rudolf, Predgrize 35 B, Črni Vrh)

Udeleženci študijskega krožka si ogledujejo, kako nastane cajna.
Foto: Urška Bajec Rupnik, Črni Vrh, 21. 1. 2013

stroji in pripomočki, ki jih je večinoma izdelal sam ali pa jih popolnoma prilagodil za potrebe izdelave grabelj. S tem je zelo pospešil sicer zamudno izdelavo. Čez zimo naredi okrog 800 grabelj, medtem ko je pri ročni izdelavi veljalo, da je izkušen *grabljar* v enem dnevu izdelal dvojje grabelj.

Glavni izdelki črnovrških pletarjev so bile iz leske in leskovih viter pletene večnamenske košare oziroma cajne za prenašanje pridelkov, semena, drv itd. ter koši za prenašanje listja, trave, sena in drv. V Črnem Vrhu sta danes aktivna še dva pletarja, ki sta se s to obrtjo srečala že v otroških letih. Eden izmed njiju se posveča izključno pletenju cajn v treh velikostih. Največkrat jih ljudje kupujejo za darila, da vanje naložijo druge lokalne domače pridelke in izdelke, kot so med, razna žganja, potica. Drugi pletar poleg cajn izdeluje tudi koše, predvsem pa se je usmeril v izdelavo košar različnih oblik, npr. laboda ali štoklje. Izdeluje miniaturne izvedbe košev in košaric, po katerih je veliko povpraševanja zlasti za rojstnodnevna darila in poročne konfete. Velik navdih mu predstavlja narava, saj za ustvarjanje unikatnih izdelkov izkoristi razne materiale in oblike (korenine, veje, pečke, lupine orehov ...). Opleta tudi steklenice in izdeluje zanimive izdelke po naročilu (senčnik, voz ...). Poleg tega ga razne ustanove vabijo k sodelovanju pri izvedbi pletarskih delavnic. Z delavnico redno gostuje v Slovenskem etnografskem muzeju, ki je o njem posnel tudi etnološki film *Ena košara na dan*.

Prebivalci višje ležečih zaselkov, kot sta Javornik in Kanji Dol, so se v preteklosti ukvarjali z izdelavo žlic, kuhalnic, polentarjev in mečkalcev za krompir – *matuckov*. Tu so izdelovali tudi nečke oziroma *neške*, kot tej plitvi podolgovati posodi, izdelani iz enega kosa lesa, pravijo v teh krajih. Nečke so bile poimeno-vane glede na namen, kateremu so služile. Plalne nečke – *plau*

neške ali *plau*nce so uporabljali za planje, odstranjevanje plev iz omlatenega žitnega zrnja, *pečne neške* pa za mesenje testa za kruh. Rekli so jim tudi *pečnce*. V nečkah so tudi kopali majhne otroke ali jih uporabljali namesto otroške zibelke.

Izdelovalci so svoje izdelke prodajali raznim preprodajalcem ali pa jih sami prodajali na sejmi. Leseno posodo so med drugim prodajali na mali in veliki šmaren v Logu pri Vipavi ter na jesensko kvaterno nedeljo v Braniku. Kar na sejmi niso prodali, so potem prodajali od hiše do hiše na Vipavskem in Krasu. Pred prvo svetovno vojno in po njej so posodo vozili tudi v Trst, redno so s svojimi izdelki zalagali trgovino na Opčinah pri Trstu (Bras 1979: 10). Posodo so vozili tudi trgovcu v Logatec, od koder je nato z vlakom potovala v Istro. Po drugi svetovni vojni je izdelke odkupovala Kmetijska zadruga Idrija, ki je imela odkupno postajo v Črnem Vrhu, vendar izdelovalci niso toliko iztržili, kot če so posodo sami prodali.

S prodajo so se ukvarjale tudi ženske, krošnjarke, ki so od izdelovalcev odkupile izdelke in jih na Vipavskem prodajale po hišah. Izdelke so naložile na vozičke, v žaklje ipd. in pot največkrat v celoti prepešale.

Kupci so izdelovalcem večkrat plačevali v pridelkih, največkrat z vinom in s koruzo. V petdesetih letih 20. stoletja je pintar za velik brentač dobil 10 litrov, za čeber pa 40–42 litrov vina. Včasih so nazaj pripeljali toliko vina, da so ga nato prodali naprej črnovrškim gostilničarjem.

Dejavnost, ki je še ne dolgo nazaj preživljala dobršen del prebivalcev na Črnovrški planoti, je danes prisotna skoraj samo še kot hobi nekaterih upokojencev. Hiter razvoj in cenejši nadomestki lesene posode, žlic, košar in drugih izdelkov so v zelo kratkem času iz zavesti prebivalcev izbrisali pomen domače obrti v ži-

vljenju njihovih prednikov, ki so znali živeti v sožitju z naravo. S pridom so izkoriščali naravne vire in jih znali koristno vključiti v vsakdanje življenje.

Raziskava je osvetlila pomen in razširjenost tradicije obdelave lesa v teh krajih in pokazala, da bi lahko prav v tej tradiciji iskali etnološko identiteto kraja, saj je bilo območje Črnega Vrha eno glavnih pintarskih središč na območju današnje Slovenije. Iz dediščine lesnih obrti bi lahko črpali možnosti za nadaljnji razvoj, zlasti na področju turizma, ki je pred leti na planoti že cvetel. Morda je lahko raziskava osnova za nadgradnjo – postavitve razstave, oblikovanje muzejske zbirke ter celo začetek prenosa znanja obdelave lesa na mlajše prebivalce.

ROŽINCA – VELIKI ŠMAREN SLOVENCEV V NADIŠKI BENEČIJI

Marijino vnebovzetje je ob veliki noči in božiču za rimskokatoliške in pravoslavne kristjane – čeprav je bila dogma uradno potrjena šele leta 1950 – eden najstarejših in najvažnejših praznikov. Svoj čas je bil tako spoštovan, da je bila prepovedana zabava s plesom pa tudi vsako delo, ki ni bilo nujno. Za vernike je namreč vsako leto 15. avgusta dan, ko je bila Marija po smrti z dušo in s telesom vzeta v nebesa. V Sloveniji je, potem ko je pred desetletji že bil, od leta 1991 znova državni praznik.

Tudi na Slovenskem, kjer ima ta praznik, zlasti v krajih s cerkvami, posvečenimi Jezusovi materi, tako kot večina drugih velikih pobožnosti, več izraznih oblik in šeg, ki ga spremljajo. Na raznovrstnost opozarjajo že različna poimenovanja prazničnega dne: poleg vnebovzetja še veliki šmaren, šmarno, šmarna maša, velika maša ipd., na Zilji in v Rožu velika gospojnica, na zahodnem robu narodnega ozemlja pa šmarna miša ter rožn(i)ca ali rožinca. V ljudskih pobožnostih in verzifikacijah je tudi sama Mati božja ponekod imenovana Roža Marija – npr.: *Angelci v nebesa hodi-jo, Rožo Marijo kronajo* ...

Skoraj povsod imajo po maši procesijo, na katerih nosijo Marijin kip – v Medani v Brdih je menda težak kar 500 kg! – ali sliko, na primer na Brezjah – pritrkavajo z zvonovi, poskrbijo za praznična okrasitev s slavoloki in kitami iz zelenja ter pripravijo svoje značilne praznične jedi. Slovenski katoličani množično romajo v te kraje, med katerimi so poleg Brezij na Gorenjskem najbolj obiskane cerkve Ptujška gora na Štajerskem, Sveta gora nad Novo Gorico in Nova Štifta na Dolenjskem. Znameniti sta tudi romanji z barkami iz Strunjana v Piran ter iz vasi na tržaškem Krasu na otok Barbana v Graški laguni.

Marijino vnebovzetje je pomemben dogodek tudi v Spodnji Idriji, kjer je ta dan hkrati krajevni praznik. Slovesen obred v cerkvi Marije na Skalci, okrašeni z bršljanovimi venčki in kitami, zato spremljajo tudi športna tekmovanja, razstave, nastopi glasbenikov in druge, za obiskovalce od blizu in daleč zanimive zabavne prireditve. Krajevna posebnost je vsakoletno prizadevanje domačih žena in deklet, da bi spekle najdaljši skutni štrukelj, kar je prazniku dalo lokalno ime Prfarski štrukljevc. V Razkrižju v Pomurju imajo navado povezovati šopke z okrasnimi sončnica-

Viri in literatura

BAJEC RUPNIK, Urška: *Pintarji, pletarji, grablarji, kosjarji, neškarji, žličarji: Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti*. Idrija: Idrijsko-Cerklianska razvojna agencija, 2013 (neobjavljena raziskava).

BOGATAJ, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

BRAS, Ljudmila: *Lesne obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1979.

KRAGELJ, Jožko: *Cerkev in župnija sv. Jošta v Črnem Vrhu nad Idrijo*. Črni Vrh: Župnijski urad Črni Vrh, 1994.

SIMONIČ MERVIC, Karmen: *Šolstvo na Črnovrški planoti*. Črni Vrh: OŠ Črni Vrh, 1997.

mi in drugim, predvsem rumenim sezonskim cvetjem, v Lučah v Savinjski dolini cerkev bogato okrasijo z brezovimi vejami, najbolj pa je ta praznik povezan z zelišči in rožami v Beneški Sloveniji, zlasti v Reziji in porečju Nadiže.

Ta del s Slovenci poseljenega ozemlja je bil geografsko in politično – zlasti zadnje poldrugo stoletje – ločen od drugih slovenskih pokrajin, zaradi česar je imel tudi povsem drugačno usodo. Tamkajšnji Slovenci so kljub obljubam ostali brez svojih šol, tako da so svoj jezik in šege ohranjali le pod okriljem narodno zavedne duhovščine, dokler niso fašistične oblasti leta 1933 uporabo slovenščine strogo prepovedale povsod v javnem življenju, tudi v cerkvah – kar je v *Kaplanu Martinu Čedermacu* sijajno upodobil France Bevk. Kolikor je bilo mogoče, so se beneško-slovenska narečja in govori razvijali po svoje in se čedalje bolj oddaljevali od knjižne slovenščine. Predvsem v zadnjih dveh desetletjih se je položaj v tem pogledu precej izboljšal, v Špetru ob Nadiži uspešno deluje dvojezična šola, v Čedadu in še ponekod so dejavna različna kulturna društva, v delu občin so postavili tudi dvojezične krajevne table, vendar je vse to prišlo prepozno. Če je bila v obdobju med svetovnima vojnoma pomemben razlog za izseljevanje tudi fašistična raznarodovalna politika, se je po drugi svetovni vojni emigracija nadaljevala predvsem iz ekonomskih razlogov. Iz časa največjega izseljevanja se je ohranila kratka ljudska štirivrstičnica:

Oj božime, tele dolinice,
Oj božime!
Kuo težkuo, kuo težkuo
vas zapustim.

Večina prebivalstva Beneške Slovenije se je medtem že trajno izselila. V mnogih odročnih zaselkih vztraja le še peščica starejših ali celo ni več stalnih prebivalcev. Pravzaprav edino, kar jih še spodbudi, da se zberejo v večjem številu – to pomeni nekaj deset, izjemoma nekaj sto ljudi – da se družijo in obujajo spomine, so prazniki. Takrat se v domače vasi vrnejo tudi številni izseljenci. V Ravanci (Prato di Resia) v Reziji je pred časom še zelo slovesno praznovanje *šmarne miše* povezano s sejmom, za Slovence

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net